

UDK:152.27(45)

Abbos HUSANOV,
Psi.f.f.d. (PhD) Qarshi davlat universiteti
Psixologiya kafedrasida dotsenti v.b.
Email: husanov.abbos@mail.ru

Psixologiya fanlari doktori (DSc) B.Jo‘rayev taqrizi ostida

THEORETICAL STUDY OF THE PROBLEM OF PREVENTION FROM CYBER ATTACKS IN PSYCHOLOGICAL RESEARCH

This article presents a theoretical study of the problem of avoiding cyberattacks in psychological research. At the same time, the psychological impact of cyberattacks on a person is analyzed and used as a criterion that determines the main essence in psychological research. Psychological recommendations for avoiding cyber attacks are given.

Key words: virtual world Internet, cyber attack, security problem, security problem, virtual psychology, false information, psychological influence, personality, psychological analysis, influence.

ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ КИБЕРАТАК В ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

В данной статье представлено теоретическое исследование проблемы предотвращения кибератак в психологических исследованиях. При этом психологическое воздействие кибератак на человека анализируется и используется как критерий, определяющий основную суть психологических исследований. Даны психологические рекомендации по предотвращению кибератак.

Ключевые слова: виртуальный мир Интернет, кибератака, проблема безопасности, проблема безопасности, виртуальная психология, ложная информация, психологическое воздействие, личность, психологический анализ, влияние.

KIBERXUJUMLARDAN SAQLANISH MUAMMOSINING PSIXOLOGIK TADQIQOTLARDA NAZARIY TADQIQI

Ushbu maqolada kiberxujumlardan saqlanish muammosining psixologik tadqiqotlarda nazariy tadqiqi yoritib berilgan. Shu bilan birgalikda Shuningdek, kiberxujumlarning shaxsga psixologik ta'siri psixologik tadqiqotlarda asosiy mohiyatni belgilab beruvchi mezon sifatida ishlatilishi tahlil qilib berilgan. Kiberxujumlardan saqlanishga doir psixologik tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar. virtual olam internet, kiberxujum, saqlanish muammosi, xavfsizlik muammosi, virtual psixologiya, yolg'on axborot, psixologik ta'sir, shaxs, psixologik tahlil, ta'sir etish.

Kirish. Yangilanayotgan O'zbekistonda o'smir yoshlarni turli xil virtual olamdagi salbiy xurujlardan saqlanish masalasiga ham davlat tomonidan katta e'tibor berilgan. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish va ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish bo'yicha ilgari surgan beshta muhim tamoyildan uchinchisi "aholi va yoshlar o'rtasida kompyuter texnologiyalari va internetdan samarali foydalanishni tashkil etishga qaratilgan"[1. 2022] i ham aynan shu bilan izohlanadi. Zamonaviy axborot texnologiyalari orqali konstruktiv ma'lumotlardan erkin foydalanish imkonini yaratish bilan bir vaqtda, undagi kiberhujumlar ta'siriga berilish va qaramlikning yuzaga kelayotganini ham anglatadi. Demak, o'smir o'quvchilarning zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish axloqiy va ijtimoiy qoidalarni shakllantirish orqali ularda turli g'oyaviy-psixologik tahdidlarga qarshi mustahkam irodani rivojlantirish alohida ahamiyat kasb etmoqda. Shu sababli, kiberhujumlardan saqlanishning psixologik determinantlarini ilmiy asoslangan holda tahlil qilish hozirgi davrning dolzarb vazifasi sanaladi.

Adabiyotlar tahlili. XXI asr haqli ravishda "Axborot davri" nomini oldi. Zamonaviy jamiyat sharoitida axborot deyarli bir zumda vaqt va makonda tarqaladigan eng qimmatli resurslardan biriga aylandi. Kun sayin filtrlash, ya'ni "spam" (inglizcha spam – deyarli foydasiz ma'lumot) deb ataladigan muammoning dolzarbligi o'sib bormoqda. Unga yaqin kelajakda zamonaviy odam – Homo Sapiens "g'arq" bo'lishi,

XX-XXI asrlar oxiriga kelib "Homo Cyberus"ga aylanishi ham mumkin.[2. 92]

Mariya Bada tadqiqotlarida ko'proq ijtimoiy va xulq-atvor fanining istiqboli nuqtai nazaridan mazkur hujumlar bilan bog'liq ijtimoiy va psixologik omillar ta'sirlarini o'rganish masalasi ko'rib chiqiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, jamoatchilik vakillari hujumning o'zi emas, balki kiberhujum oqibatlariga ko'proq javob berishadi.[3. 28] Buning bir misoli – milliy elektr stansiyasiga zararli dasturlarni yuqtirgan kiber-hujum, yuz minglab fuqarolarning elektr energiyasiz qolishiga olib keladi.

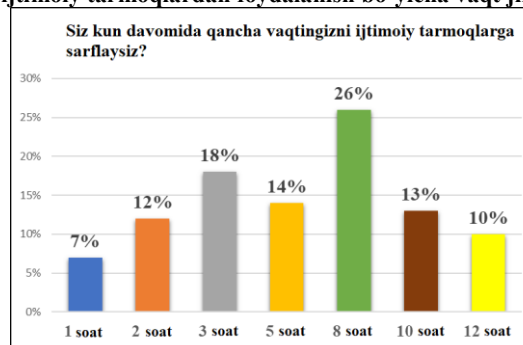
D.G.Ribaltovich hamda V.V.Zaytsevlarining xulosalariga ko'ra, kiberxujumlardan saqlanish fenomenining kattalarda uchraydigan quyidagi turlari ajratiladi: turli noodatiy o'yinlariga tobeklik, ko'p pul sarflashga tobeklik, jinsiy yaqinlikka tobeklik, qimor o'yinlariga tobeklik, kliptomaniyaga tobeklik (o'g'irlikka moyillik), trikotillomaniya mazmunidagi tobeklik (organizmning biror sohasiga shikast yetkazishga qaratilgan patologik moyillik), piromaniyaga bo'lgan tobeklik (o't qo'yishdan o'zini to'xtata olmaslik) va hokazo [4. 23].

Tahlil va natijalar. Yana bir muhim element – jinoyat va kiber-hodisalar bilan bog'liq qo'rquvning umumiy madaniyati. Jinoyatdan qo'rqish odamlarni xatti-harakatlarini o'zgartirishga undashi mumkin. Shaxs darajasida odamlar odatda jinoyat qo'rquviga himoya qilish yoki qochish xatti-harakatlarini qabul qilish orqali javob berishadi[5]. Fobofobiya - qo'rquvlardan psixologik qo'rqish [6] (Furedi, 2002) – qo'rquv omillarining mavjudligidan qat'iy nazar,

stress, kuchli xavotir, jinoyat va xavfdan noreal va doimiy jamoat qo'rquviga olib kelishi mumkin. Bu hodisa jinoyat kompleksiga (Hale, 1996) va shuning uchun kiberhujumlar va kiberjinoyatlarga ham tegishli bo'lishi mumkin.

Kibermakonning jamiyatga ta'sirini inkor etib bo'lmaydi. U butun dunyo bo'ylab shaxslar va tashkilotlar o'rtasida tezkor aloqa, savdo va o'zaro aloqalar uchun platformani taqdim etdi. Kiberkosmosning mashhurligi oshgani sayin, afsuski, kiberhujumlarning soni va xilma-xilligi ham oshib bormoqda. Bu yerda kiberhujumlar tizimning (texnik yoki ijtimoiy-texnik) yaxlitligini, maxfiyligini yoki mavjudligini buzishga qaratilgan hodisalar sifatida tavsiflanadi. Ushbu hujumlar xakerlik va xizmatlarni rad etish /DoS/, to'lov dasturlari va josuslik dasturlari infeksiyalarigacha o'zgarib turadi va jamoatchilikdan tortib mamlakatning muhim milliy infratuzilmasigacha bo'lgan barchaga ta'sir qilishi mumkin.

1-rasm. Sinaluvchilarning ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish bo'yicha vaqt jihatdan foiz ko'rsatkichlari

Siz kun davomida qancha vaqtingizni ijtimoiy tarmoqlarga sarflaysiz degan savol bo'yicha olib borilgan tadqiqot natijalariga ko'ra, sinaluvchilarning ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishi vaqt jihatdan tekshirilganda quyidagicha natijalar namoyon bo'ldi. Kun davomida ijtimoiy tarmoqlardan bir soat davomida foydalanuvchilar 7% ni tashkil etgan. 2 soat davomida foydalanuvchilar 12% ni, 3 soat davomida foydalanuvchilar 18% ni, 5 soat davomida foydalanuvchilar 14% ni, 8 soat davomida foydalanuvchilar 26% ni, 10 soat davomida foydalanuvchilar 13% ni hamda 12 soat davomida foydalanuvchilar esa 10% ni tashkil etganligi aniqlandi.

Zamonaviy xorij psixologiyasida "kiberpsixologlar" tushunchasi kiritilgan bo'lib, ular aynan internetga tobe shaxslarga maslahat va yo'l -yo'riq berishadilar. Bundan tashqari, ular mijozlar bilan ma'lum bir muddatda profilaktik

Kibertahdidlar, shuningdek, axborot texnologiyalari obyekt, kompyuterlar tarmog'i, intellektual mulk yoki boshqa har qanday maxfiy ma'lumotlarga ruxsatiz kirish, ularga zarar yetkazish, buzish yoki o'g'irlashga qaratilgan muvaffaqiyatli kiberhujum ehtimolini ham nazarda tutadi. Kibertahdidlar kompaniya yoki tashkilot ichidan, ishonchli foydalanuvchilardan yoki noma'lum shaxslar tomonidan uzoq joylardan kelib chiqishi mumkin.

Barnsning talqinida «sotsial tarmoq»-bu sotsial obyekt (kishilar yoki tashkilotlar) mavjud tugunlar guruhlaridan hamda ularning orasidagi aloqalardan (ijtimoiy o'zaro munosabatlardan) tarkib topgan ijtimoiy tuzilmadir. Agar soddaroq til bilan aytadigan bo'lsak-bu bir inson tanishlarining ma'lum guruhi bo'lib, unda insonning o'zi markaz, uning tanishlari esa shoxchalar (tarmoqlar) bo'ladi. Bugunga kelib sotsial tarmoqlar kundalik hayotning bir qismiga aylandi.

ishlar olib borishadilar [7. 31]. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, internetga tobelik oqibatida ikki xil yo'nalishda patologik o'zgarishlar bo'lgan shaxslar farqlanadi:

- jinsiy yaqinlikka qaratilgan internetga tobelik;
- ijtimoiy izolyatsiyaga qaratilgan tobelik.

Demak, internet har qanday shaxsni shunday o'zgartiradiki, inson unga erishish uchun barcha to'siqlarni yengishga tayyor bo'ladi. Misol uchun, o'smir yoki o'spirinlar doim yolg'on gapirish evaziga unga bo'lgan ehtiyojini qondirib boradilar. Hattoki, qarshilikni yengish uchun o'z tajovuzkorliklarini ham kuchli namoyon etib boradilar.

Jamiyatning yagona vazifasi bu - o'sib kelayotgan yoshlarga, maktab talabalariga, talaba yoshlarga yordam berishdir. ya'ni shafqatsiz virtual harakatlardan voz kechib, haqiqiy hayot tarziga o'tishlariga ko'maklashishdir.

1-jadval

Kiberhujumlardan saqlanish va shaxs himoya mexanizmlarini o'rganish so'rovnomasi o'rtasidagi korrelyatsion bog'liqlik (K.Pirsonning r-korrelyatsiya koeffitsiyenti mezon bo'yicha)

Shkalalar	Kiberhujumlarga umumiy qaramlik	Virtual olamga qaramlikga moyillik	Ijtimoiy tarmoqlarga qaramlik	Televizorga qaramlik	Kompyuter o'yinlariga qaramlik	Internetga qaramlik
Siqib chiqarish	0,588**	0,256	0,445*	0,639**	0,580**	0,539**
Regressiya	0,266	0,677**	0,549**	0,469*	0,264	0,427*
O'rinni to'ldirish	0,589**	0,247	0,560**	0,684**	0,574**	0,438*
Rad etish	0,237	0,468*	0,567**	0,239	0,544**	0,460*
Proyeksiya	0,560**	0,488*	0,579**	0,534**	0,520**	0,279
Kompensatsiya	0,284	0,432*	0,549**	0,265	0,461*	0,320
Giperkompensatsiya	0,538**	0,456*	0,139	0,434*	0,643**	0,531**
Ratsionalizatsiya	0,439*	0,592**	0,455*	0,240	0,575**	0,327

Izoh: * - $r \leq 0,05$; ** - $r \leq 0,01$; *** - $r \leq 0,001$.

Umumta'lim maktablarida o'quv jarayonini faol ravishda axborotlashtirish va internetlashtirish, ikkinchi tomondan, maktab o'quvchilarida internet bilash ishlashga bo'lgan bilimlarning yetishmasligidir. Bu esa, pedagoglar tomonidan muammoni o'z vaqtida hal etishning pedagogik-psixologik strategiyalarini ishlab chiqishni taqozo etadi. Ko'pincha, savodsiz, darslarga to'liq kelmaydigan talabalar internet tuzog'iga ilinadilar. Umuman olganda, yoshlar orasida internetga tobelik oldini olish uchun, uni profilaktika

qilishning ma'lum bir tizimli, bosqichli modelini yaratish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Xulosa. Kibermakonning jamiyatga ta'siri ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy va madaniy sohalarida oshib borgan sayin, insoniyat psixologiyasidagi o'zgarishlar ham ortib bormoqda. Kiber-hodisalarga nisbatan jamoatchilik reaksiyalarini tushunish bilan bog'liq ba'zi asosiy masalalarga quyidagilar kiritiladi: xavfni idrok etish; lokus nazorat; qo'rquv madaniyati; himoya motivatsiyasi. Shuningdek, jinoyatchining

shaxsi va kiberhujum ko'lamı kabi jamoatchilik tomonidan qabul qilingan xavf darajasiga ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan bir qator potensial omillar mavjud.

Kiberhujumlardan saqlanishida shaxs individual psixologik xususiyatlarini namoyon bo'lishi tufayli himoya

mexanizmlaridan siqib chiqarish, regressiya, rad etish, proyeksiya, giperkompensatsiya hamda ratsionalizatsiya kabilar ichki to'sqinlik qilishini inobatga olish kerak.

ADABOYITLAR

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022 – 2026 йилларга мўлжалланган янги ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида” ги фармони. 28.01.2022 йил, ПФ-60-сон.
2. Краткая характеристика состояния преступности в Российской Федерации за январь - сентябрь 2020 года / Официальный сайт МВД России [Электронный ресурс]: Режим доступа: <https://xn--b1aew.xn--p1ai/reports/item/21551069/> (дата обращения: 27.07.2023).
3. Плешаков В. А. Киберсоциализация человека: от Homo Sapiens'а до «Homo Cyberus'а» // Вопросы воспитания. М., 2010. № 1 (2). С. 92–97.
4. Minei, E. & Matusitz, J. (2011). Cyberterrorist messages and their effects on targets: A qualitative analysis. *Journal of Human Behaviour in the Social Environment*, 21(8), 995-1019. Gandhi, R., Sharma, A., Mahoney, W., Sousan, W., Zhu, Q. & Laplante, P. (2011). Dimensions of cyber attacks: Social, political, economic, and cultural. *IEEE Technology & Society Magazine*, 30(1), 28-38.
5. Reid, L. W., Roberts, J. T., & Hilliard, H. M. (1998). Fear of crime and collective action: An analysis of coping strategies. *Sociological Inquiry*, 68(3), 312-328.
6. Furedi, F. (2002). *Culture of fear: Risk-taking and the morality of low expectation*. London: Continuum.
7. Lenihan F. Computer addiction - a skeptical view / F. Lenihan // *Advances in Psychiatric Treatment*. - 2007. - N 13.-P. 31-33.